

Валерій Григораши

Студент 1 року навчання магістерської програми «Історія»
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
valerii.hryhorash.19@outlook.com

**«ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ» В МІРКУВАННЯХ
АРХІЄПІСКОПА АНАТОЛІЯ
(МАРТИНОВСЬКОГО) (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ЙОГО РУКОПІСУ «ЕВРЕЙСКИЙ ВОПРОС»)**

Російська імперія була поліетнічною та мультиконфесійною державою, в якій у 1820–1860-х рр. тривав процес кристалізації «теорії офіційної народності», в рамках якої розвивався й концепт «общерусской народности». Ключові характеристики цієї народності стали індикаторами, за якими бюрократичний апарат міг визначати групи населення, які не відповідали критеріям «офіційної народності». Ці групи розглядалися як проблемне питання, а їхніх представників іменували «іногородцями» або «іновірцями».

Іншування виявлялось не лише на папері (в лексиконі імперської бюрократії з'являються «польське питання», «українське питання» тощо)¹, але і у запровадженні особливих законів та адміністративно-економічних заходів, що підсилювали «інакшість» не-росіян. Цими

¹ Вікторія Венгерська, «Особливості суспільного життя та національні громадські організації в умовах модернізації Російської імперії (на прикладі єврейської громади),» у *Євреї в Україні: історія і сучасність. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Житомир, 2009), 181.

«іншими» були, у тому числі, і євреї, які не вписувались у контекст православної імперії. Провідним підходом до визначення місця єврейського населення та юдейських громад в Російській імперії з кінця XVIII ст. стали адміністративні та економічні утиски, а також асиміляція та русифікація. Громадськими та релігійними діячами Російської імперії пропонувались різні візії «подолання» «єврейського питання».

Одним з таких діячів став архієпископ Могилевський і Мстиславський Анатолій (Мартиновський), у життєвих опублікованих текстах якого «єврейське питання» відсутнє: він славився численним доробком публіцистичного та богословського характеру про поляків та Римо-Католицьку Церкву. Саме тому, унікальною пам'яткою про погляди та візії архієпископа Анатолія щодо «єврейського питання» стала його чернетка «Еврейский вопрос», яка була опублікована колекціонером Кирилом Березою (справжнє ім'я Михайло Ганицький) у випуску видання «Киевская старина» за червень 1884 р., тобто через 12 років після смерті ієрарха у 1872 р.² З неї вперше стало відомо про погляди архієпископа на євреїв та юдаїзм у Російській імперії.

Колекціонер, оцінюючи цей матеріал, окреслив його як «наиболее пространный трактат о еврейском вопросе», зваживши його як «цілісний», «повно обдуманний» і «завершений» у порівнянні з іншими чернетками ієрарха, які він знайшов та опублікував³. Для колекціонера, цей матеріал суперечить тому, яким постає сам

² Кирилл Береза [М. А. Ганицький], «Из посмертных бумаг Могилевского архиепископа Анатолия Мартыновского», *Киевская старина* 6 (1884): 222–233.

³ *Ibidem*, 212.

архієпископ Анатолій в багатьох своїх інших напрацюваннях.

Чернетка тексту архієпископа піднімає дві теми:

- Як потрібно скласти літературу для євреїв та як провадити серед них місіонерську діяльність, зважаючи на специфіку течій юдаїзму та на трактування євреями Тори, а також на попередні напрацювання і здійснені помилки інтелектуалів та публічних осіб, що звертались до «єврейського питання».
- Пропозиції автора щодо посилення вже наявних адміністративно-поліцейських заходів та рекомендації щодо запровадження нових — «резонних та ефективних».

Фактично, архієпископ Анатолій говорить про можливість досягнення великого успіху у «звільненні їх від полону численних безглузких забобонів», аби наблизити євреїв до християн і перетворити їх на «корисних громадян» — як шляхом просвіти, так й іншими засобами: змінами в адміністративних заходах щодо євреїв і вирішенням їхніх матеріальних питань⁴. Намагаючись пояснити глибину «єврейського питання», архієпископ Анатолій намагається описати поточний стан юдаїзму, що йому не дуже вдалось, адже в назвах і в описі сутності течій юдаїзму ієрарх припускається численних помилок. Зокрема, ієрарх помилково іменує течію «Мітнагдім» (з іврити «противники») «Мишнагим», не маючи розуміння історичного контексту появи такої назви, її символічного значення як серед хасидів, так і серед єв-

⁴ Береза, «Єврейский вопрос» 226.

реїв на території сучасних Литви, північної Білорусі та північно-східної Польщі які були прихильниками течії (в Україні не була розповсюджена)⁵. Помилково описує ієрарх і віровчення «міснагедів».

Дещо коректніше архієпископ Анатолій тлумачить «хасидизм», який він іменує як «хассидим», але він обмежується лише пасажем про поглиблене вивчення хасидами Кабали⁶, що є дуже спрощеним тлумаченням сутності віровчення та життя хасидів. Пропонуючи варіанти запровадження місіонерства серед міснагедів, архієпископ зазначає про доцільність публікації різних книжок з розвінчанням постулатів євреїв про необхідність виконання всього Закону, аргументуючи не лише самими уривками з Тори, але й історичними фактами⁷.

У контексті питання навернення хасидів до християнства, Анатолій пропонує скласти таку книгу, в якій би містились кабалістичні висновки, які сприяють поширенню християнства серед євреїв, а також зібрання єврейських афоризмів, які б доповнювали ці кабалістичні висновки. Окрім просвіти, архієпископ пропонував запровадити зміни у адміністративних заходах щодо євреїв. Першою згадується заборона для євреїв на традиційний одяг, що є «оковами суевереія», адже: «...весь костюм евреев, от башмака до ермолки, предписан будто им раввинами»⁸.

⁵ Allan Nadler, "Misnagdim," in *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, accessed April 5, 2025, <https://encyclopedia.yivo.org/article/183>.

⁶ Береза, "Еврейский вопрос," 223.

⁷ Ibidem, 225.

⁸ Береза, "Еврейский вопрос," 226.

Крім того, архиерей пропонував скласти точний обсяг боргів юдейських громад. Завдяки цьому, влада могла б вимагати євреїв вчасного погашення заборгованостей. В якості альтернативи сплаті боргу, архієпископ Анатолій пропонував опцію надання владі рекрута, за вибором рабина. В разі надання громадою рекрута в обмін на списання заборгованості, останньому влада могла б запропонувати прийняти православ'я (стати вихрещеним євреєм) в обмін на уникнення військової служби. В разі вихрещення єврея, громада знов мала б постати перед вибором — або сплатити борг, або знайти іншого рекрута, якому також довелося би робити вибір між несенням військової повинності та відмовою від свого віросповідання на користь православ'я.

Вихрещеного єврея архиерей пропонував виселяти за межі смуги осілості, надавати кошти на подорож та на перший час перебування в новій місцевості, тримати його під поліцейським контролем, а також заохочувати таку людину займатись розумовою діяльністю. Адже, на його переконання, всі євреї, хоч і слабкі, але проявляють «неабияку кмітливість та легко вивчають всі роди рукоділля»⁹. Тут ми бачимо типовий приклад «іншування», який ґрунтується на розповсюдженні стереотипів щодо певної соціальної, етнічної, релігійної спільноти.

Говорячи про економічний чинник, архієпископ Анатолій пропонує заборонити всім євреям продаж горілки та інших спиртних напоїв, а також заборонити християнам торгувати на ярмарках у неділю та на свята, адже через це серед євреїв формується негативний образ християнина як того, хто замість посвяти себе

⁹ Ibidem, 231–232.

Богові в святий день, ходить та торгує, а отже є «нечестивцем» та «безбожником»¹⁰.

Образ єврея в архієпископа Анатолія сповнений багатьох негативних рис — «полон безглуздох забобонів», «кайдани марновірства» та приписи рабинів, за переконанням ієрарха, спонукали представників єврейської громади до брехні, шахрайства, клятвoporушення, крадіжок та вбивств¹¹. Крім того, для архиєрея не існувало різниці між юдеями та вихрещеними євреями — вони все одно залишались для нього «іншими».

Підсумовуючи, чернетка архієпископа Анатолія (Мартиновського) «Еврейский вопрос», що видана по смертно, є унікальною пам'яткою його поглядів на євреїв та юдаїзм у Російській імперії, оскільки в прижиттєвих текстах подібна тема відсутня. Фактично, лише в контексті доробку цього ієрарха і вбачаємо унікальність даного джерела, адже за своєю суттю воно є нічим іншим, як черговим викладом ідей того, як «вирішити проблему євреїв». Хоча сама логіка певних кроків викликає цікавість, саме джерело нічим іншим, аніж «іншуванням» та ще однією пропозицією того як перетворити євреїв на «корисних громадян» не назвеш.

Bibliographic References

“The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe.” n.d. <https://encyclopedia.yivo.org/article/183>

Bereza, Kyryl. [Ganitskii, M. A.]. “Iz posmertnikh bumag Mogilevskogo arkhiepiskopa Anatoliya Martinovskogo.” *Kievskaya starina* no. 6 (1884): 210–238.

¹⁰ Ibidem, 226–227.

¹¹ Береза, “Еврейский вопрос,” 222.

Venherska, Viktoriia. “Osoblyvosti suspilnoho zhyttia ta natsionalni hromadski orhanizatsii v umovakh modernizatsii Rosiiskoi imperii (na prykladi yevreiskoi hromady).” In *Yevrei v Ukraini: istoriia i suchasnist. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Zhytomyr. 2009.

V. Hryhorash

**THE PLACE OF THE “JEWISH QUESTION”
IN THE REFLECTIONS OF ARCHBISHOP ANATOLY
(MARTYNOVSKY) (BASED ON MATERIALS FROM
THE MANUSCRIPT “THE JEWISH QUESTION”)**